

УДК 930.1:338.45(477)"1946/1965":070-028.42"1960/1980"
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2025/2.37>

Рижєва Н. О.

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

Буглай Н. М.

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

Хрящевська Л. М.

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

РАДЯНСЬКА НАУКОВА ПЕРІОДИКА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1960-Х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1980-Х РР. ЯК ДЖЕРЕЛО ІСТОРІОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПОВОЄННОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ТА РОБІТНИЦТВА УКРАЇНСЬКОЇ РСР (1946–1965 РР.)

В статті розкриваються особливості радянської наукової періодики другої половини 1960-х – першої половини 1980-х рр. як джерела історіографічного дослідження повоєнної промисловості та робітництва Української РСР (1946–1965 рр.).

Встановлено, що проблематика промисловості та робітництва УРСР у перші два десятиріччя після завершення другої світової війни була однією з найактуальніших в радянському історіографічному наративі, адже сприяла показу економічної могутності СРСР, швидких темпів промислової відбудови та пропагандистському змалюванню покращення становища радянського робітництва у порівнянні з попередніми довоєнними десятиріччями та періодом війни. Втім враховуючи становище України в сучасну добу, значення вітчизняної промисловості в фундаменті майбутньої перемоги у новітній війні та повоєнній відбудові – тема робітництва та промислового розвитку Української РСР в повоєнні роки (1946–1965 рр.) стає все більш актуальною і в наш час. Більш того, вкрай важливим є її прикладний аспект.

Визначено, що найбільше на сторінках періодики досліджувались питання, присвячені кількісним та якісним змінам в складі робітництва промисловості Української РСР, з'ясуванню джерел та форм поповнення кадрів промислового робітництва, аналізу еволюції матеріального становища робітництва в повоєнну добу, допомозі радянському селу з боку робітництва промислових підприємств, його участі в суспільно-політичному житті та державному управлінні Української РСР, неекономічним факторам стимулювання.

Доведено, що наукові статті в рецензованих періодичних виданнях змогли охопити весь перелік напрямків, присвячених історії українського робітництва та промисловості повоєнної доби; на сторінках наукових статей введено в обіг величезну кількість архівних матеріалів, статистичної інформації, зроблено якісну аналітичну роботу. У той же час, наукова періодика, навіть більше ніж всі інші групи історіографічних джерел відчула на собі вплив політичної заангажованості та пропагандистських штампів брежнєвської доби «застою» та неосталінізму. Втім для сучасних історіографів вона залишається цікавою як частина еволюції радянського історіописання, на основі якої можна прослідкувати різні підходи у сприйнятті даної теми на окремих етапах еволюції радянської історичної науки та змін в суспільно-політичному житті.

Ключові слова: виробництво, економіка, історіографія, підприємство, повоєнна відбудова, промисловість, робітництво, техніка, УРСР

Постановка проблеми. Специфіка історіографічних досліджень диктує власні особливості використання джерельної бази, одним із стовпів якої є наукова періодика. Саме цей – один з наймасовіших пластів історіографічних джерел

дозволяє прослідкувати процес зародження конкретно-історичного предмету теми, його еволюцію протягом історіографічного часу та побачити будь-які, навіть найдрібніші зміни у підходах дослідників в результаті впливу навколонаукових,

суспільно-політичних факторів. Можливість підняти на рівень наукової дискусії якийсь новий напрям досліджуваної проблематики, оцінити динаміку наукових пошуків та можливі зміни – ось далеко не весь перелік особливостей наукової періодики в якості історіографічного джерела.

Тема розвитку української промисловості та робітництва у перші два десятиріччя після завершення другої світової війни була однією з найактуальніших в радянському історіографічному наративі, адже сприяла показу економічної могутності СРСР, швидких темпів промислової відбудови та пропагандистському змалюванню покращення становища радянського робітництва у порівнянні з попередніми довоєнними десятиріччями та періодом війни. Втім враховуючи становище України в сучасну добу, значення вітчизняної промисловості в фундаменті майбутньої перемоги у новітній війні та повоєнній відбудові – тема робітництва та промислового розвитку Української РСР в повоєнні роки (1946–1965 рр.) стає все більш актуальною і в наш час. Більш того, вкрай важливим є її прикладний аспект.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових праць, конкретно-історичні предмети дослідження яких опосередковано пов'язані з темою нашої статті варто виділити роботи С. Ващенко [1], О. Додонова [2], Д. Іванова [3], Д. Нефьодова [4], В. Юрченка [5].

Постановка завдання. Метою статті є аналіз радянської наукової періодики другої половини 1960-х – першої половини 1980-х рр. як джерела історіографічного дослідження повоєнної промисловості та робітництва Української РСР (1946–1965 рр.).

Виклад основного матеріалу. Весь наратив радянської періодики другої половини 1960-х – першої половини 1980-х рр. як дзеркало відображає увесь той суперечливий характер т. з. «брежнєвського застою», який проявився і в радянській історичній науці зокрема. Вкрай дозована демократизація суспільно-політичного життя часів хрущовської «відлиги» змінилася ерою брежнєвського неосталінізму з усіма можливими і вкрай негативними наслідками. Показовою у цьому сенсі є «розправа» над книгою «Україно наша радянська» П. Шелеста [6]. Звинувачення в «націоналізмі», відстоюванні права українського народу на власну історію закінчилися гострою партійною критикою, вилученням всього тиражу книги з бібліотек та у підсумку завершенням кар'єри для самого автора – першого секретаря ЦК КП України. Показовим є те, що видана російською мовою

наступником П. Шелеста В. Щербицьким книга «Радянська Україна» написана вже повністю з русифікаторських, шовіністичних позицій і саме вона разом з її автором стали символами посилення зросійщення УРСР, переслідування українських дисидентів та в цілому останнього за радянських часів наступу на все українське.

Тим не менш, саме в науковій періодиці другої половини 1960-х – першої половини 1980-х рр. досліджено цілу низку аспектів промислової та робітничої тематики Української РСР повоєнної доби. В першу чергу науковців цікавили кількісні та якісні зміни в складі робітництва промисловості Української РСР. Дослідженню змін в соціальній структурі робітництва присвятили свої публікації В. Романцов [8–11], О. Смирнов [12], М. Супруненко [13], В. Близнюк [14], Б. Гвоздев [15]. Так, дослідник В. Романцов зазначив, що відновлення довоєнної чисельності робітництва України і різних галузях промисловості відбувалося більш-менш рівномірно. Швидкими темпами зростала чисельність робітників вугільної промисловості, яка вже в 1946 р. майже досягла довоєнного рівня. Оскільки вугілля займало провідне місце в паливному балансі республіки, вугільна промисловість повинна була розвиватись більш швидкими темпами, ніж інші галузі. Крім того, у відбудовний період у цій галузі промисловості до надходження нових машин і механізмів з метою прискорити збільшення видобутку вугілля можна було застосовувати значну кількість малокваліфікованої робочої сили, підготовка якої потребувала порівняно небагато часу. У той же час, науковцями встановлено, що завдяки швидкому зростанню в 1946–1950 рр. чисельності робітників в усіх галузях промисловості України була майже досягнута, а в деяких галузях навіть перевищена їх довоєнна кількість. Так, в 1950 р. загалом чисельність робітництва промисловості Української РСР становила 1862 тис. чол. (119,1% від довоєнного рівня) [9, с. 39].

Також дослідниками підкреслено, що в наступні 1951–1958 рр. темпи зростання чисельності робітництва як в усій промисловості республіки, так і в окремих її галузях почали значно знижуватись, аніж темпи збільшення валової продукції. Цей факт тогочасні дослідники пов'язували з підвищенням рівня механізації і автоматизації виробництва та зростанням на цій основі продуктивності праці [9, с. 40].

Аналізуючи зміни в якісному складі робітництва промисловості Української РСР, істориками зазначено, що протягом 1959–1965 рр. темпи

зростання висококваліфікованих робітників набагато перевищували темпи зростання загальної чисельності робітництва промисловості, внаслідок чого питома вага їх відповідно збільшилася з 13,4% до 15,1%. Питома вага робітників фізичної праці в результаті зменшення їх кількості скоротилася з 2,5% до 0,8%, тобто втриє. Дану тенденцію науковці пояснювали зростаючими темпами науково-технічного прогресу, який, у свою чергу, вивільняв робітників від важкої малопродуктивної фізичної праці [8, с. 20].

Вкрай важливою підтемою робітничої та промислової тематики в зазначений період було з'ясування джерел та форм поповнення кадрів промислового робітництва, а також підвищення загальноосвітнього рівня робітників [16–19]. Так, характеризуючи основні джерела поповнення лав українського робітництва відразу після завершення другої світової війни, історик Я. Підпригоршук в першу чергу назвав колгоспне селянство, учнів загальноосвітніх шкіл, інвалідів, які ще не повністю втратили працездатність, членів промислової кооперації, демобілізованих військовослужбовців. Серед форм залучення робітників на виробництво названі громадський заклик, організований набір, трудові резерви та набір робітників самими підприємствами [17, с. 61].

Прослідкувавши подальшу еволюцію підготовки робітничих кадрів для української промисловості, дослідниками відмічено, що вже на початку 1950-х рр. система навчальних закладів трудових резервів більше не могла цілком задовольнити потреби промисловості Української РСР у кваліфікованих кадрах. Як наслідок, великого поширення набула підготовка спеціалістів безпосередньо на виробництві – на технічних курсах, у школах по вивченню передових методів праці, опануванню суміжними професіями, курсах цільового призначення, де робітники підвищували загальноосвітній та культурно-технічний рівень; стала масово практикуватися така форма технічного навчання і пропаганди передових методів праці, як екскурсії та відрядження на інші фабрики та заводи. Загалом в Україні за 1951–1955 рр. на промислових підприємствах освоїли нову професію і підвищили кваліфікацію більше 3,5 млн робітників [16, с. 88].

Наступним важливим напрямом досліджень була оцінка науковцями змін заробітної плати, доходів робітників, в цілому еволюція матеріального становища робітництва в повоєнну добу [20–22]. Дослідниками встановлено, що лише за 1959–1965 рр. суспільні фонди споживання

зросли майже в 1,7 рази і даний показник став свідченням безперервного зростання коштів, які спрямовувалися на освіту, медичне обслуговування, соціальне страхування, пенсії, утримання дитячих закладів та інші соціально-культурні потреби робітництва. Істориками позитивно оцінений перехід робітників промислових підприємств Української РСР у 1960 р. на семигодинний і шестигодинний робочий день при збереженні заробітної плати, відзначено системне підвищення заробітної плати [22, с. 39]. Звісно ж радянські науковці змальовували дані досягнення виключно в позитивному, пропагандистському ключі, замовчуючи факт того, що радянська промисловість розвивалася екстенсивним шляхом і дані позитивні зрушення були тимчасовими, слід за якими вже на початку 1960-х рр. поглиблювалася системна криза радянської економіки. До того ж жодним чином не згадувався факт того, що однією з ключових статей наповнення бюджету СРСР в цей час став майже монопольний експорт сировинних енергоносіїв до країн Європи. Левова частка даних коштів спрямовувалася саме в соціальний сектор.

Особливу увагу історики приділяли в цей час змалюванню допомоги радянському селу з боку робітництва промислових підприємств, використовуючи даний аспект з пропагандистською метою – як свідство єдності різних класів радянського суспільства та нібито високого рівня колективної свідомості [23–25].

Останньою і найбільш заангажованою складовою промислової тематики в радянському історіографічному наративі другої половини 1960-х – першої половини 1980-х рр. була побудова радянськими істориками концепції про участь робітництва в суспільно-політичному житті, державному управлінні [26–36], а також змалювання нібито ефективності неекономічних факторів стимулювання робітників – в першу чергу т. з. «стаханівський рух» та «соціалістичне змагання» [37–39]. З пропагандистською метою історики високо оцінювали регулярне проведення робітничих зборів, на яких обговорювалися виконання «соціалістичних зобов'язань», колективних договорів, стан техніки безпеки, організації праці [26, с. 103]. Характеризуючи участь робітництва промислових підприємств в діяльності профспілок, науковці фіксували такі форми та методи залучення робітників до управління виробництвом як школи передового досвіду, наради новаторів, передовиків, раціоналізаторів, винахідників, технічні конференції,

профспілкові та господарські активи [27, с. 65]. Постійне обрання робітників в ради всіх рівнів змальовувалось радянськими істориками як приклад найвищого рівня демократичного суспільства [28, с. 97]. На сьогоднішній день вже достовірно відомо, що всі аспекти даної підтеми носили виключно пропагандистський характер, а всі вище перелічені явища мали демонстративний, фасадний характер, по факту були симуляцією.

Висновки. Таким чином, дослідивши радянську наукову періодику другої половини 1960-х – першої половини 1980-х рр. як джерело історіографічного дослідження повоєнної промисловості Української РСР (1946–1965 рр.) можна зробити висновок, що в даному історіографічному наративі

охоплений весь перелік напрямків, присвячених історії українського робітництва та промисловості повоєнної доби, на сторінках наукових статей введено в обіг величезну кількість архівних матеріалів, статистичної інформації, зроблено якісну аналітичну роботу. У той же час, наукова періодика, навіть більше ніж всі інші групи історіографічних джерел відчула на собі вплив політичної заангажованості та пропагандистських штампів брежнєвської доби «застою» та неосталінізму. Втім для сучасних історіографів вона залишається цікавою як частина еволюції радянського історіописання, на основі якої можна прослідкувати різні підходи у сприйнятті даної теми на окремих етапах еволюції радянської історичної науки та змін в суспільно-політичному житті.

Список літератури:

1. Ващенко С. Внесок конструкторських колективів доби Другої світової війни у відбудову народного господарства УРСР: історіографія питання. *Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки*. Вип. 98 (№ 7). Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. С. 46–49.
2. Додонов О. Нове бачення періодизації історії радянського робітничого класу і його історіографії. *Культурологічний вісник: Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини*. Вип. 8. Запоріжжя: Просвіта, 2002. С. 67–74.
3. Іванов Д. Сучасна вітчизняна історіографія повоєнної відбудови України (1945–1950 рр.): стан висвітлення проблеми. *Наук. праці ЧДУ імені Петра Могили. Сер.: Історія*. 2011. Т. 147. Вип. 134. С. 102–104.
4. Нефьодов Д. Робітництво УРСР повоєнного двадцятиріччя (1946–1965 рр.) в історіографії: монографія. Миколаїв: Ліон, 2018. 404 с.
5. Юрченко В. Основні ідеологічні тенденції розвитку історичної науки УРСР в 70-х на початку 80-х років ХХ століття. *Мандрівець*. 2013. № 4. С. 58–62.
6. Шелест П. Ю. Україно наша Радянська. К.: Політвидав України, 1970. 280 с.
7. Щербицкий В. В. Советская Украина. М.: Политиздат, 1982. 176 с.
8. Романцов В. О. Зміни в якісному складі робітничого класу промисловості Української РСР у післявоєнний період. *Український історичний журнал*. 1966. № 12. С. 13–21.
9. Романцов В. О. Кількісні зміни в робітничому класу промисловості Української РСР (1946–1964 рр.). *Український історичний журнал*. 1966. № 2. С. 38–44.
10. Романцов В. О. Про зміни структури робітничого класу УРСР за статтю та віком у післявоєнний період. *Український історичний журнал*. 1971. № 4. С. 27–34.
11. Романцов В. О. Робітничий клас Української РСР в період розвинутого соціалізму. *Український історичний журнал*. 1975. № 6. С. 3–14.
12. Смирнов А. В. Профессиональные изменения в составе рабочего класса СССР. *Вопросы истории*. 1967. № 3. С. 17–29.
13. Супруненко М. І. Зміни у соціальній структурі соціалістичного суспільства і піднесення керівної ролі робітничого класу. *Український історичний журнал*. 1972. № 8. С. 3–11.
14. Близнюк В. Ф. Кількісні зміни в складі робітників Донбасу (1951–1958 рр.) *Український історичний журнал*. 1975. № 7. С. 92–97.
15. Гвоздев Б. И. Численность рабочего класса СССР в первые послевоенные годы (1945–1948 гг.). *История СССР*. 1971. № 4. С. 111–120.
16. Глогусь Я. С. Підготовка кваліфікованих кадрів робітничого класу в 1951–1955 рр. *Український історичний журнал*. 1974. № 8. С. 86–89.
17. Підпригорщук Я. В. Джерела і форми поповнення кадрів робітничого класу УРСР в роки п'ятої п'ятирічки. *Український історичний журнал*. 1968. № 11. С. 53–61.
18. Міщенко Н. П. Підвищення загальноосвітнього рівня робітничого класу Закарпаття (1945–1965 рр.). *Український історичний журнал*. 1969. № 11. С. 37–41.

19. Польский М. П. Рабочий класс и индустриальное развитие СССР. *История СССР*. 1972. № 5. С. 230–234.
20. Казанцев Б. Н. Рост реальной заработной платы и доходов рабочих промышленности СССР в 1951–1958 гг. *История СССР*. 1966. № 3. С. 10–26.
21. Сеньявский С. Л. Рабочий класс СССР в период завершения строительства социализма и перехода к коммунизму (социальные проблемы). *Вопросы истории*. 1969. № 2. С. 3–18.
22. Сидоренко В. П. Піднесення матеріального добробуту робітничого класу УРСР в 1959–1965 рр. *Український історичний журнал*. 1971. № 8. С. 38–44.
23. Малько О. О. Участь машинобудівників Української РСР у розв'язанні завдань технічного переоснащення сільського господарства (1959–1970 рр.) *Український історичний журнал*. 1975. № 9. С. 80–87.
24. Васильєв В. В. Роль робітничого класу України у зміцненні матеріально-технічної бази МТС (1945–1956 рр.) *Український історичний журнал*. 1983. № 7. С. 64–71.
25. Божок І. Г. Вклад робітничого класу України в розвиток радянської культури (1952–1961 рр.) *Український історичний журнал*. 1982. № 8. С. 27–36.
26. Божок І. Г. До питання про участь робітничого класу України в державному управлінні (1946–1950 рр.). *Український історичний журнал*. 1967. № 8. С. 100–103.
27. Божок І. Г. Участь робітничого класу України в діяльності профспілок (1946–1950 рр.) *Український історичний журнал*. 1972. № 1. С. 64–69.
28. Кондрацький А. А. Про участь робітничого класу в суспільно-політичному житті 1959–1967 рр.: (За матеріалами Української РСР) *Український історичний журнал*. 1973. № 7. С. 95–101.
29. Кондрацький А. А. Роль профспілок у посиленні суспільно-політичної активності робітничого класу (1959–1970 рр.) *Український історичний журнал*. 1974. № 10. С. 10–18.
30. Шепета М. Т. Виробничі наради – важлива форма масової участі трудящих в управлінні виробництвом (1951–1958 рр.) *Український історичний журнал*. 1972. № 3. С. 70–75.
31. Шепета М. Т. Роль робітничих зборів в управлінні виробництвом (1951–1958 рр.). *Український історичний журнал*. 1975. № 2. С. 82–89.
32. Гапоненко Л. С., Тельпуховский В. Б. Ведущая роль рабочего класса СССР в строительстве коммунизма. *Вопросы истории*. 1972. № 4. С. 17–31.
33. Коломійченко І. І. Робітничий клас – основна продуктивна сила суспільства. *Український історичний журнал*. 1973. № 5. С. 3–14.
34. Меженін М. М. Компартія України на чолі боротьби робітничого класу за удосконалення організації виробництва у промисловості (1952–1959 рр.) *Український історичний журнал*. 1981. № 9. С. 70–77.
35. Сидоренко В. П., Жуков Ю. М. Участь робітничого класу України в радянському будівництві (1959–1965 рр.) *Український історичний журнал*. 1972. № 9. С. 49–53.
36. Шкура В. П. Діяльність партійних організацій України по ідейно-політичному вихованню молодих робітників у 1951–1955 рр. *Український історичний журнал*. 1971. № 2. С. 61–65.
37. Белік М. В. Партійні організації України на чолі трудового ентузіазму робітників (1959–1972 рр.) *Український історичний журнал*. 1973. № 1. С. 39–48.
38. Іваницька О. П. Джерела про взаємодопомогу і соціалістичне змагання робітничих колективів Української РСР і братніх республік в 1946–1958 рр. (на матеріалах західних областей республіки). *Архіви України*. 1982. № 5. С. 18–21.
39. Цебенко М. Г. Діяльність парторганізацій Півдня України по підвищенню культурно-технічного рівня робітничого класу (1959–1965 рр.). *Український історичний журнал*. 1968. № 3. С. 129–130.

Ryzheva N. O., Buhlai N. M., Khriashchevska L. M. SOVIET SCHOLARLY PERIODICALS OF THE LATE 1960S – EARLY 1980S AS A SOURCE FOR HISTORIOGRAPHICAL RESEARCH ON THE POSTWAR INDUSTRY AND WORKING CLASS OF THE UKRAINIAN SSR (1946–1965)

This article analyses the characteristics of Soviet scientific periodicals published between the late 1960s and early 1980s as a historiographical source for research on the postwar industry and working class of the Ukrainian SSR (1946–1965).

This study demonstrates that issues of industry and working class in the Ukrainian SSR during the first two decades after World War II occupied a central position in the Soviet historiographical narrative as they served to underscore the USSR's economic strength, highlight the rapid pace of industrial reconstruction, and reinforce the propagandistic portrayal of improved conditions for Soviet workers compared to the prewar and wartime periods. Nonetheless, considering Ukraine's current situation, the significance of domestic industry as the foundation for future victory in the latest war and postwar reconstruction renders the topic of the working

class and industrial development of the Ukrainian SSR during the postwar years (1946–1965) increasingly relevant today. Moreover, its applied aspect is of critical importance.

The analysis reveals that the issues most commonly addressed in periodicals concerned quantitative and qualitative changes in the composition of the industrial workforce of the Ukrainian SSR; the identification of sources and mechanisms for replenishing industrial workers; the evolution of workers' material conditions in the postwar period; the support provided by industrial workers to the Soviet countryside; their involvement in the socio-political life and state administration of the Ukrainian SSR; and the role of non-economic factors in labor motivation.

The research proves that scientific articles published in peer-reviewed periodicals addressed the entire range of topics devoted to the history of Ukrainian working class and industry in the postwar period; a substantial volume of archival materials and statistical data was made available through these scholarly articles, accompanied by rigorous analytical efforts. At the same time, scientific periodicals, even more than all other groups of historiographical sources, felt the influence of political bias and propaganda clichés of the Brezhnev era of “stagnation” and neo-Stalinism. Nonetheless, these periodicals remain valuable to contemporary historians as they reflect the evolution of Soviet historiography, allowing for tracing different approaches to the perception of this topic at different stages of Soviet historical science development and changes in socio-political life.

Key words: *production, economy, historiography, enterprise, postwar reconstruction, industry, working class, technology, Ukrainian SSR.*